

ETTERORD OG FORKLARINGER TIL STEFFENS DAGBOK

Øystein Nilsen

Haugesund hadde tre aviser i 1940, alle med tydelig politisk farge. Haugesunds Avis støttet Venstre, Haugesunds Dagblad var Høyreavis, mens Haugarland Arbeiderblad¹ representerte Arbeiderpartiet.

De tyske okkupasjonsmyndighetene innførte ikke forhåndssensur av avisene etter invasjonen 9. april. Det var altså ikke slik at hvert avisnummer måtte godkjennes før det gikk i trykken. Det ble likevel ført streng kontroll. Etter at Hitlers mann, rikskommissær Terboven, overtok styret av de okkuperte områdene rundt 20. april 1940, ble det straks opprettet en "Presseabteilung" i Oslo. Presseavdelingen sørget for at fortrolige dagsordener ble sendt rundt til avisene. Her sto det hva de ikke fikk skrive om, og hvordan redaksjonene skulle omtale bestemte begivenheter. Som vi ser av Elias Steffens'

dagbok, måtte avisenes redaksjoner også møte hos de tyske lokale myndigheter for å få instruksjoner og kritikk. Det var strenge restriksjoner på hva det kunne skrives om når det gjaldt militære forhold. Det fikk redaktør Steffens merke etter at han 30. mai på lederplass kritiserte tyskernes bombing av Bodø. Som straff ble avisen nektet å komme ut en uke.

De tyske myndighetene tvang Vidkun Quisling til å gå av bare seks dager etter at han 9. april hadde gjort statskupp gjennom kringkastingen. Fram til sommeren ser det ikke ut til at okkupasjonsmyndighetene la hindringer i veien for avisredaktørene når det gjaldt omtalen av Quisling. I Oslo var det flere kretser og personer som kunne tenke seg å fylle tomrommet etter Quisling og lede en tyskvennlig regjering. En av de ivrigste var

Denne lappen var det eneste som kom ut av Haugaland Arbeiderblad 31. mai 1940. Årsaken til den tyske kommandantens forbud var notisen dagen før om den tyske bombing av Bodø. Avisen fikk komme ut igjen noen dager senere.

utenrikskommentatoren Victor Mogens. Redaktør Stefens siterte 8. mai noe Mogens selv like før hadde skrevet om Quisling: ” (...) hva skal en si om den mann, som vil benytte sitt lands dypeste ulykke til – med fremmede bajonettens hjelp – å gjennomføre et politisk program og system som har fått folkets dom ved et valgnederlag uten sidestykke i vårt lands historie.” Og 20. mai trykker Haugarland Arbeiderblad et Oslobrev der Quisling blir omtalt som ”en ynkelig person og ynkelig papirpolitiker”.

Redaktøren kritiserte norske kvinner som innlot seg med tyske soldater. 16. mai skriver han at i Kopervik skal det finnes en ”opprenskningsklubb” som truer med å gripe inn dersom noen av byens damer fortsetter å innlate seg med utlendinger. ”Våre medlemmer er overalt,” sto det på plakater som blir slått opp på stolpene.

I løpet av sommeren 1940 bestemte Hitler at han likevel ville satse på Quisling og hans parti. 25. september ble alle politiske partier unntatt Nasjonal Samling forbudt. Samtidig ble det utnevnt statsråder, de fleste NS-medlemmer, som var direkte underlagt rikskommissær Terboven. Fra nå av var Haugarland Arbeiderblad ikke lenger organ for Arbeiderpartiet, men fortsatte å komme ut til 15. februar 1941. Haugeunds Avis og Haugeunds Dagblad holdt det gående ut 1942 da de ble slått sammen under navnet Haugeundspressen.

Noen uker før Haugarland Arbeiderblad gikk inn, trykket redaktøren i en humorspalte en tekst som tydelig viser hvordan han oppfattet situasjonen i Norge på slutten av 1940. Vi er på en revyscene, der tidens meste kjente revyartist, Einar Rose, kryper over scenen, noe publikum synes er ustyrtelig morsomt. Mens latterbrølet er på det høyeste, vender Rose seg mot sa-

len og brøler til publikum med høy røst: ”Hva pokkeren er det dere sitter og brøler etter – kryper dere ikke alle sammen kanskje?” Roses ord hadde ingen virkning på publikum, som bare lo enda voldsommere.

FORKLARINGER TIL DAGBOKTESTEN

Omtalen gjelder personenes, posisjon i 1940.

Arbeidsleiren i Ølen – 21. juli

Det norske Administrasjonsråd, som fram til 25. september 1940 styrte de okkuperte områdene i Norge etter at Quisling hadde måttet gå av 15. april, opprettet et en *frivillig* arbeidstjeneste som blant annet skulle hjelpe til med å bygge opp igjen det som var ødelagt under krigshandlingene om våren. Det ble opprettet arbeidsleire både i Ølen og Sandeid våren 1940. Fra høsten 1940 begynte NS-myndighetene å skrive ut ungdom til *obligatorisk* arbeidstjeneste.

A.U.F.s landsmøte – 28. august

Arbeidernes ungdomsfylkingholdt landsmøte i Oslo i slutten av august 1940. Etter at Arbeiderbladet offentliggjorde en resolusjon fra møtet, der det blant annet forekom en skarp kritikk av Quisling, ble avisen stanset for godt. Ragna Værås fra Haugeund AUL deltok på landsstyremøtet.

Bertelsen, Othar Frode – 2. juli

Bankbokholder. En av fire representanter innvalgt for partiet Nasjonal Samling i Haugeund bystyre i 1934.

Hotell Bristol - 10. april

Hotell på kaien i Smedesundet 90. Det tyske konsulatet holdt til i bygningen.

Engel, Frantz-Wilhelm – 8. mai

Tjenestemann ved det norske konsulatet i Haugeund i slutten av 1930-årene. Han var aktiv i Turnforeningen i Haugeund.

Eriksen, Sigurd – 10. april

Frilansjournalist i Haugesunds Avis. Når han møtte for redaktøren på møtene med tyskerne, skyldtes det kanskje at han behersket tysk så godt.

Gauden, Godtfred – 10. april

Journalist i Haugarland Arbeiderblad. Den eneste i redaksjonen utenom Steffens.

Hansen, Bernhard – 1. mai

Var en av lederne i Marcus Thranes arbeiderbevegelse rundt 1850. Arrestert og dømt til langvarig fengselsstraff. Tilbrakte sine siste leveår i Haugesund. Arbeiderpartiet reiste en bauta ved hans grav på Christine Elisabeths gravlund som har blitt bekranset 1. mai.

Henriksen, Ingolf – 10. april

Leder for "Løsarbeiderforeningen", en av Haugesunds største fagforeninger. Han ble arrestert av tyskerne i 1942 og satt i konsentrasjonsleiren Sachsenhausen resten av krigen.

Hertugen av Windsor – 22. juli

Edvard 8. ble konge i England 1936, men abdiserte samme året fordi han ville gifte seg med en fraskilt amerikansk kvinne. Fikk etter abdikasjonen tittelen hertug av Windsor.

Hofmo, Rolf – 20. mai

Leder for Arbeidernes idrettsforbund (A.I.F.) i 1930-årene.

Høegh-Omdahl, Hans jr. – 22. juli

Journalist i Haugesunds Dagblad.

Klausstrand, Johanne - brev 24. februar 1941

Syerske. Arbeiderpartipolitiker. Aktiv i arbeiderkvinnelaget i Haugesund.

Kristiansen, Ingvar – 9. april

Formann i Haugesund Arbeiderparti i 1940. Han var sekretær i Haugesundsavdelingen av Norsk Sjømanns-

forbund. Haugarland Arbeiderblad holdt til i Sjømannsforbundets hus i Strandgata 69.

Leverås, Ivar – 10. april

Forretningsfører i Haugarland Arbeiderblad i 1940.

Lie, Sigurd – 21. juli

Ordfører i 1940. Representerte Høyre. Han drev da saksførerforretning. Senere sjef for Haugesunds Sparebank.

Lunde, Gudbrand – 26. september

Kommissarisk statsråd for kultur 25. september 1940. Kulturminister i Quislings regjering i februar 1942.

Lundervold, Frank – 19. august

Privatpraktiserende lege i Haugesund.

Lloyd George, David – 22. juli

Britisk politiker. Statsminister under 1. verdenskrig.

Laastad, Bjarne – 11. april

Laastad var i 1940 formann på Ford-verkstedet Haugesunds Auto som hadde lokaler i Strandgata 85. En av de fremste i den militære motstandsbevegelsen i Haugesund.

Opsahl, T. Hjalmar – 10. april

Drev konfeksjonsfabrikk på Vormedal. Viste tidlig at han støttet Hitler. Allerede i 1938 hendte det at han heiste hakekorsflagget i stedet for det norske.

Pedersen, Olav Aalvik – 26. september

Overrettssaksfører. Representant i bystyret for NS ved valget i 1934. Etter at Høyesterett hadde nedlagt sine embeter i desember 1940, innsatte kommissarisk statsråd, justisminister Sverre Riisnæs, 10 NS-vennlige høyesterettsdommere. En av disse var Aalvik.

Presidentskapet

Etter at Regjeringen og kongen våren 1940 hadde flyktet nordover og senere til Storbritannia, innledet Stortingets presidentskap i juni forhandlinger med tyske representanter som ville ha en ny tyskvennlig regjering.

Presidentskapet gikk langt i å ville avsette Kong Haakon og Nygaardsvoldregjeringen, men Terboven brøt forhandlingene 25. september.

Radiosendinger fra England – 14. april

Det er uklart hvilken norsk stemme i BBC Steffens her sikter til. Olav Rytter ble sendt til London fra Stockholm 16. april. Han talte over BBC først fra 19. april. Dermed kan det ikke være Rytter Steffens sikter til. Men før det hadde BBC sendt egne BBC Norwegian News med dårlig oversettelse og uttale.

I dagene etter 19. april kom det kritikk mot at for stor optimisme preget sendingene – ”Om ikkje lenge vil den djerve norske heren og dei britiske og franske herstyrkane rykkje inn i dei hersette områda.” BBC fortsatte å skjønne situasjonen etter at folk i Norge skjønnte at situasjonen for nordmennene og de allierte var svært vanskelig. En rapportør fra det okkuperte Norge skriver at ”slike taler som den, den norske minister i London, eller den norske damen som snakker til kvinner hjemme i Norge, eller den norske presten som forsøker å tale hjemover, må opphøre.” Talene vekker bitterhet. (H. F. Dahl. 1978. *Dette er London*, s. 24 f.)

Randstatene

De baltiske statene Estland, Latvia og Litauen ble kalt Randstatene. Da Tyskland og Sovjet undertegnet ikkeangrepspakten høsten 1939, fikk Sovjet frie hender i dette området, og de tre selvstendige statene ble våren 1940 tvunget inn i Sovjetunionen.

Ribbentrop, Joachim von – 14. april

Tysk utenriksminister i 1940.

Risøen, Olaf – 12. april

Disponent i Haugesunds Avis. Venstrepolitiker.

Sirevåg, Tønnes – 14. april

Lektor og arbeiderpartipolitiker.

Sjømennenes hus – 9. april

Strandgata 69 ble kjøpt av Haugesundsavdelingen av Norsk Sjømannsforbund i 1935. Her fikk også Haugarland Arbeiderblad og Arbeiderpartiet lokaler.

Stange, Richard – 14. april

Faktor i Haugesunds Dagblad. Arbeiderpartipolitiker.

Tvedt, Ingvald - brev 24. februar 1941

Fagforeningsmann og arbeiderpartipolitiker.

Tuastad, Nils Henrik

Redaksjonssekretær i Haugesunds Dagblad. Senere museumsstyrer.

Valvik, Peter – 12. april

Mangeårig redaktør i høyreavisen Haugesunds Dagblad.

Vedeler, Georg – 21. juli

Skipsingeniør. Medlem av Nasjonal Samling i Bergen fra stiftelsen i 1933. Etter uroen i partiet i 1937 gled han ut av NS. Han meldte seg heller ikke inn igjen i løpet av krigsårene. Når Steffens feilaktig omtaler ham som en av bergensnazistene i 1940, må det skyldes at han husker hans tid som NS-aktivist i 30-årene. Våren 1940 var han leder for Arbeidstjenesten på Vestlandet.

Westerlund C. J. – 10. april

Sjef for Trygdekontoret. Haugesund Arbeiderpartis fremste politiker i 1940.

Westerlund, Karen

Gift med C. J. W. Aktiv i arbeiderkvinnelaget.

Westerlund, Serine

Svigerinne av C. J. W. Aktiv i arbeiderkvinnelaget.

NOTE:

¹Avisens navn var: Haugesunds Arbeiderblad 1926-1930, Haugarland Arbeiderblad 1931-1938, Haugarland Arbeiderblad 1939-1941 og 1945-1955. 1941-45 var det bare Haugesundspressen som kom ut.